

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

13

Mykolas Römeris

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas

Giedrius Subačius
Antanas Tyla

SUDARYTOJAI:

Egidijus Motieka
Rimantas Miknys
Vladas Sirutavičius
Raimundas Lopata

*Redakcinė kolegija dėkoja Lietuvos istorijos institutui ir
Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

©Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1996
©Lietuvos istorijos institutas, 1996

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-02-2

TURINYS

PRATARMĖ	7
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS.	
<i>Vytautas Aleksiejūnas</i> IŠ RŌMERIŲ GIMINĖS GENEALOGIJOS	10
<i>Steponas Deveikis</i> RŌMERIŲ BAGDONIŠKIS	16
<i>Mindaugas Maksimaitis</i> MYKOLO RŌMERIO KELIAS Į PILIETIŠKUMĄ	24
<i>Zbigniew Solak</i> MICHAŁ RŌMER I MASONERIA WILEŃSKA (1911–1915)	35
<i>Raimundas Lopata</i> ANTRASIS TAUTŲ PAVASARIS IR MYKOLO RŌMERIO LDK ATKŪRIMO KONCEPCIJA	46
<i>Vladas Sirutavičius</i> DVI LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO INTERPRETACIJOS (MYKOLAS RŌMERIS IR JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS)	54
<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (LDK) ATKŪRIMO, BALTŲ VIENYBĖS PROJEKTAI IR MYKOLAS RŌMERIS	80
<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RŌMERIO LIETUVOS VALSTYBINGUMO KONCEPCIJA IR PASTANGOS JĄ ĮGYVENDINTI 1911–1919 METAIS	88
<i>Česlovas Laurinavičius</i> MYKOLAS RŌMERIS – LIETUVAI, ARBA DAR KARTĄ APIE LIETUVOS PILIETINIO PAVELDO PROBLEMĄ	114
<i>Vygintas Bronius Pšibilskis</i> MYKOLAS RŌMERIS – POLITIKOS STUDIJŲ LIETUVOJE INICIATORIUS	122

<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RÖMERIO INDĒLIS Į KLAIPĒDOS KLAUSIMO SPRENDIMĄ HAGOS TEISME	133
---	-----

II. SVARSTOME PROBLEMĄ: TĀRP ISTORINĒS IR ETNOGRAFINĒS LIETUVOS.

<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS LENKŲ IR LATVIJOS VOKIEČIŲ VAIDMUO NACIONALINĒS KONSOLIDACIJOS PROCESUOSE	140
---	-----

<i>Darius Staliūnas</i> TADO VRUBLEVSKIO POLITINĒS MINTIES BRUOŽAI	150
---	-----

<i>Vytautas Berenis</i> LIUDVIKO ABRAMOVIČIAUS IR MYKOLO RÖMERIO XX AMŽIAUS LIETUVOS VALSTYBĒS IDĒJOS KLAUSIMU	171
--	-----

III. PUBLIKACIJOS.

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	180
---	-----

TRYS DOKUMENTAI IŠ M. RÖMERIO ASMENS BYLOS <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	228
--	-----

MYKOLAS RÖMERIS LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS <i>Parengė Egidijus Motieka</i>	244
--	-----

STRESZCZENIE	255
--------------	-----

ZUSAMMENFASSUNG	269
-----------------	-----

SUMMARY	285
---------	-----

TRUMPINIAI	299
ASMENVARDŲ RODYKLĒ	300
VIETOVARDŲ RODYKLĒ	309

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (LDK) ATKŪRIMO, BALŲ VIENYBĖS PROJEKTAI IR MYKOLAS RÖMERIS

Saulius Pivoras

XX a. pradžioje daugelis nuo XIX a. pradžios brandintų ir puoselėtų socialinio bei politinio pertvarkymo projektų įgavo tobulesnes formas. Vienos idėjos pasižymėjo ypatingu raiškos intensyvumu, tačiau neretai jos išsekdavo, apimtos laikino sąstingio. Bet istoriškai kartą nepavykę sumanymai – lyg šaltinis, trykštantis jeigu ne pasikartojimo, tai bent naujo suvokimo ir kitoniško išgyvenimo versme.

1. LDK atkūrimo projektas

1795 m. Lenkijos-Lietuvos valstybė buvo galutinai padalyta. Bet istorinės Lietuvos, savo valstybinę-pilietinę tapatybę siejančios su Didžiosios Kunigaikštystės statusu, politinis ir kultūrinis vaizdinys išliko gyvas per visą XIX a. Jame įkvėpimo ieškojo daugelis poetų ir visuomenės veikėjų (Adomas Mickevičius [Adam Mickiewicz], Vladislovas Kondratovičius-Sirokoplė [Władysław Kondratowicz-Syrokomla], Adomas Honoris Kirkoras [A. H. Kirkor], Jonas Šliūpas, Vincas Kudirka ir kt.). Didžiosios Kunigaikštystės savarankiškumo atkūrimo idėja vis prasiverždavo kiekvienais audringesnių politinių įvykių metais. Žinoma, kertantis revoliuciniams ir represyviems veiksams ši idėja nebuvo formuojama kaip vienintelė, pagrindinė ir nuosekliai įgyvendinama programa. Egzistavo tik pats bendriausias, greičiau emocijomis ir šūkais negu argumentais (nors ir tų buvo pakankai) reiškiamas konsensusas. Taip ir liko neaiškus Lietuvos bajorams savaimė suprantamas ištikimybės glaudžiai sąjungai su Lenkija reikalas, galimi ir esami jos padariniai. O šios sąjungos, dažniausiai apibūdinamos išraiškinga Liublino unijos metafora, kritikų gausėjo. Po 1864 m. numalšinto anticarinio-išsivaduojamojo sukilimo įsigalėjusi represyvioji sistema sunaikino arba dvasiškai užgniaužė Lietuvos bajorų kultūrinį ir politinį elitą, ypač demokratiškai nusiteikusių jo sparną. Bajorijos savimonėje Didžiosios Kunigaikštystės įvaizdis prarado aktualią prasmę. Jį tuo metu ėmėsi puoselėti iš valstiečių luomo kilę lietuvių

intelektualai, laikotarpiu po sukilimo nebejautę stipresnių jungčių su bajorijos gyvenimu ir kultūra. Šiek tiek vėliau, jau XX a. pradžioje, LDK politinio ir kultūrinio paveldo išsaugojimo bei atgaivinimo reikalą vėl ėmė propaguoti Lietuvos bajorai ir jiems artimų sluoksnių atstovai. Čia ir išryškėjo principinis dviejų ideologijų nesutarimas. Atsirado jau nebe viena, o dvi istorinės Lietuvos interpretacijos, kurios, besiremamos daugeliu atvejų tais pačiais faktais, skirtingai suvokė pagrindinius Lietuvos istorijos dalykus. Modifikuotą bajoriškosios LDK sampratą rėmė kultūros ir politikos veikėjų grupė, historiografijoje žinoma krajovcų, t. y. kraštiečių, vardu. Vienas iš jų buvo Mykolas Römeris. Šios grupės (ar kelių grupių) veiksmai bei pažiūros formavo autonomišką politinę-ideologinę srovę, kuri nespėjo sukurti stabilaus ir veiksmingo organizacinio aparato. Šios srovės pamatas – vadinamoji Krašto koncepcija¹. Nesigilindami į jos turinio detales ir susiformavimą aplinkybes pažymėsime, kad koncepcija nereikšė bekompromisės kovos už LDK atkūrimą ir savarankiškumą. Jos kertinis akmuo buvo daugumai priimtino visuomeninio sugyvenimo principo apibrėžimas. Toks principas, krajovcų požiūriu, – tai istorinė-teritorinė bendrija, neignoruoianti, bet ir nefetišizuojanti vidinių etnokultūrinių skirtumų. Kitaip tariant, tai krašto (jis suprantamas kaip istorinės LDK žemių branduolys) pilietybės principas. Krašto (arba pilietinės) bendrijos vienybės ir tapatumo šaltinis plauktų iš pilietinio susitarimo ir istorinių bendro gyvenimo tradicijų. Etnokultūriniai reikalai tokioje bendrijoje, į kurią įeitų ne tik lietuviai ir Lietuvos lenkai, bet ir baltarusiai su ukrainiečiais, taip pat būtų sprendžiami konsensuso pagrindu. Tokia bendrija gali ir nesukurti savo valstybės, tačiau bent politinės savivaldos ji turėtų siekti. Per 1905 m. įvykius krajovcų veikėjai ir buvo vadinami autonomistais, nes siekė autonomijos Rusijos imperijoje. Šie siekimai, atrodytų, sutapo su lietuvių intelektualų, susirinkusių į vadinamąjį Didįjį Vilniaus Seimą, deklaracijomis. Jose, beje, tiesiogiai kalbėta apie LDK. Tik krajovcai LDK suprato kaip teritorinį-pilietinį susivienijimą, o lietuvių intelektualai LDK traktavo istoriškai, pateikdami savitą jos istorijos versiją. Versija radosi „Aušros“ ir „Varpo“ leidimo metu, bet jos ištakas galime atsekti Simono Daukanto, Dionizo Poškos ir kt. XIX a. vių protonacionalistų² darbuose. Apskritai toje LDK istorijos versijoje buvo aukštinami senovės lietuvių kunigaikščiai, ypač Gediminas ir Vytau-

¹Specialiai ši koncepcija nėra nagrinėta. Ji aptariama krajovcų sąjūdžio kontekste: J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*, Poznań, 1983, s. 262.

²Sąvokos vartoseną žr.: E. Hobsbawm, *Nations and nationalism*, Cambridge, 1990, p. 46.

tas, bei jų sukurta valstybė. Tačiau bene svarbiausias dalykas buvo tas, kad valstybės smukimo priežastis imta sieti su „polonizacija“. Pati minėtoji sąvoka, ko gero, atsirado tik XIX a. antrojoje pusėje. Lietuvių protonacionalistai, nors kalbėjo apie užmirštą tėvų kalbą, bet šį reiškinį dar laikė savaimingu ir nesiejo jo su jokiais planingomis ar apgalvotomis kitataučių akcijomis. Jų manymu – patys lietuvių bajorai perėmė lenkų civilizaciją. Mokslininko akimis, kosmopolitinėje Viduramžių Europoje tai atrodytų visai natūralu ir net būtina. Bet XIX a. antrosios pusės vulgarioji istorinė sąmonė Lietuvos bajorų kitakalbiškumą susiejo su lenkų istorinės intrigos padariniais. Į Didįjį Vilniaus Seimą susirinkę lietuvių intelektualai buvo gana stipriai šios sąmonės paveikti. Lietuvą jie suprato etnokultūriškai, vertino lietuviškąsias-etnokultūrinės LDK tradicijas, o visas kitas tos istorinės formacijos patirtis laikė svetimomis ir atmetė. Nors ir turinti valstybingumo tradicijas Lietuva, jų supratimu, buvo etnokultūrinė, o ne teritorinė bendrija. Tad ir Didysis Vilniaus Seimas visai nuosekliai atsiribojo nuo nelietuviškų LDK teritorijų ir gyventojų, siekdamas atstovauti tik etnokultūrinės Lietuvos ir lietuvių interesams³. 1906–1914 m. krajovcai ir lietuvių intelektualai daugiausia veikė atskirai, likdami prie savo nuostatų. Pirmasis pasaulinis karas atgaivino Lietuvos valstybinio savarankiškumo viltis. Bet lietuvių nacionalistai (taip juos vadiname ta prasme, kad jie politinės ištikimybės pagrindu laikė etnokultūrinę tautą ir pripažino etnokultūrinių teisių prioritetą pilietinių teisių atžvilgiu) šias viltis įgyvendinti tikėjosi Rusijos arba Vokietijos, o krajovcai – atsikūrusios Lenkijos padedami. M. Römeris 1915 m. gegužės mėn. išvyko į Józefo Piłsudskio (Juzefo Piłsudskio) legionus, tikėdamasis įkurti Lietuvos dalinių. Šiam sumanymui nepavykus jis pasiliko tarnauti eiliniu⁴. Būta pastangų suderinti krajovcų ir lietuvių intelektualų koncepcijas. Dėl to tartasi Šveicarijoje ir kitur. Bet tie mėginimai rezultatų nedavė. Nors tam tikrų realių galimybių susitarti būta. Tą rodo 1915 m. gruodžio mėn. vokiečių okupuotoje Lietuvoje pasirodęs atsišaukimas-universalas, kuriame pasisakyta už LDK atkūrimą lygiomis teisėmis dalyvaujant lietuvių, baltarusių, lenkų ir žydų tautoms. Pasak Česlovo Laurinavičiaus, archyvinė medžiaga leistų teigti, kad prie to universalso paskelbimo buvo prisidėję ir lietuvių politikai⁵. Net ir įrodžius, kad tai buvo, tarkim, vokiečių intrigos vaisius, pats tokios bendros deklaracijos faktas nepraranda reikšmės. 1918 m. vasario 16 d. vokiečių okupacijos sąlygomis lietuvių politiniai veikėjai, kurie 1917 m. pabaigoje vokiečių remiami sudarė Lietuvos tarybą, paskelbė „Lietuvos valstybės atkūrimą“. Šis aktas jau pačiu savo turiniu reiškė nacionalistine doktrina besiremiančios (t. y. ne pilietinės, o etnokultūrinėmis teisėmis) Lietuvos steigimą. Istorinės LDK vėl buvo išsižadėta, nors dalį jos paveldo ir pretenduota

pasisavinti. Ir tas buvo padaryta tikrai nedemokratiškai. Kad ir kokios būtų buvę praktinės kliūtys ir politiniai to meto reikalavimai, bet jokio visų buvusios LDK gyventojų plebiscito net ir teoriškai nemanyta rengti. O Lietuvos lenkai neprisidėjo prie Tarybos politikos pirmiausia dėl to, kad lietuviai juos laikė tik Lietuvos tautine mažuma, o ne lygiateisiais bendrapiliečiais⁶. Aišku, kad ir Lenkija toli gražu nebuvo demokratiškai nusiteikusi. J. Piłsudskis turėjo savitų planų Lietuvos atžvilgiu, bet ir jis iš anksto (kvazideterministiškai) siejo ją su Lenkija. Didesnės galimybės susitarti išliko iki 1921 m. Paulio Hymanso (Polio Himanso) plano svarstymų. Tačiau abiejų pusių (Lenkijos ir Lietuvos) užsispyrimas įšaldė konfliktą dėl Vilniaus ir išbraukė tarpusavio susitarimo projektus. M. Römeris, rašydamas savo Lietuvos konstitucinės teisės paskaitas, pažymėjo:

„Mano supratimu, mūsų laikų nepriklausoma Lietuvos valstybė iš esmės nėra istorinės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tąsa... Žinoma, negalima neigti, kad Didžiosios Kunigaikštystės tradicija; lietuvių ir jų kunigaikščių bei jų bajorijos, kurių administratorių ir iš viso tautinių lietuviškų pajėgų vaidmuo Didžiojoje Kunigaikštystėje; Gedimino, Kęstučio, Vytauto Didžiojo ir kt. istoriniai vardai, – žymiai veikė atgimstančios lietuvių tautos sąmonę ir stiprino bei tebestiprina Lietuvos valstybingumo pajėgumą, šia prasme yra neabejotinas psichinis moderninės Lietuvos Respublikos ryšys ir tampri giminystė su anąja Didžiąja Kunigaikštyste iki jos unijos su Lenkija“⁷.

³ Apie Didįjį Vilniaus Seimą čia kalbama remiantis: E. Motieka, „Didysis Vilniaus Seimas: idėja, iniciatyva, organizacija“, *Proskyna*, 1990, nr. 4(7), p. 233–239; idem, „Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: memorandumas Rusijos vyriausybei“, – *LAIS*, t. 3, Vilnius, 1991, p. 199–229.

⁴ W. Sukiennicki, *East Central Europe during World War I*, vol. 1. New York, 1984, p. 132.

⁵ Č. Laurinavičius, „Kelio į Europą vingiai. Santykio tarp tautos ir valstybės Lietuvos politikoje (1917–1920) problema“, *Kultūros barai*, 1944, nr. 1, p. 76.

⁶ M. Römeris savo *Lietuvos konstitucinėje teisėje* (Kaunas, 1937, p. 89) rašė: „Sociokratinėje nacionalinės Lietuvos valstybės koncepcijoje ryški buvo idėja ne bendrojo demokratinio piliečių-individų visumos (tautos – *populi*), valstybinio bendradarbiavimo arba bent bendradarbiavimo valstybės kūrimo darbe, bet sociokratinio kelių tautinių grupių bendradarbiavimo, būtent tokio, kuriame viena – tautinės daugumos, vadinasi – Lietuvoje – lietuvių – esanti tikra šeimininkė, o kitos – tautinės mažumos – tam tikromis, būtent nacionalinės valstybės pripažinimo – sąlygomis – įsileidžiama dalyvauti tautos – šeimininkės pradėtame valstybiniame darbe [išryškinta mano – S. P.]“

⁷ M. Römeris, op. cit., p. 19.

II. Baltų vienybės projektas

Etnokultūrinės baltų, t. y. lietuvių ir latvių, vienybės idėjos ištakas galime atsekti XIX a. pradžioje. D. Poška ir S. Daukantas lietuvius ir latvius laikė tos pačios senovės tautos dalimis, t. y. kalbėjo apie jų giminystę nevertodami specialaus termino ir taip šiuolaikindami istorinę praeitį. Kad Daukantas ir latvius laikė kultūriniais, o gal ir politiniais lietuvių sąjungininkais, rodo jo raštų kalba, kuri absorbavo ir nemažai latviškų žodžių. XIX a. antrojoje pusėje žodžius iš lietuvių kalbos skolinsis ir perkels į latvių kalbą Juris Alunanas (Juris Alunāns)*. Latvių religinio hernhūtiečių sąjūdžio atstovas Janis Pulanas (Jānis Pulans) XIX a. pirmojoje pusėje traktavo Lietuvos istoriją ir lietuvių bajorus kaip latvių istorijos dalį⁸. XIX a. antrojoje pusėje žymus latvių nacionalistų lyderis Atis Kronvaldas (Atis Kronvalds) lietuvius laikė atgimstančios latvių tautos dalimi⁹. XIX a. pabaigoje lietuvių-latvių valstybės federacijos sumanyimą išskėlė Jonas Šliūpas, kuris ir vėliau propagavo tą idėją. Už sąjungą su lietuviais buvo ir iš Latgalos kilęs Janis Rainis, kuris Šveicarijoje bendradarbiavo su Juozu Gabriu-Paršaičiu. Tačiau tokios sąjungos galimybei buvo visiškai nepalankios to meto lietuvių ir latvių politinių veikėjų orientacijos. Jos buvo diametraliai priešingos. Kai lietuviai, pradėdami 1915 m., savo viltis vis labiau siejo su Vokietija, latviai stipriai laikėsi lojalumo Rusijai, nes Vokietijos pergalė būtų tik sustiprinusi užkariautojų kryžiuočių palikuonių – baltvokiečių dvarininkų padėtį Latvijoje. 1915 m. J. Gabrio leidžiamuose „Tautybių Analuose“ latvis anonimas rašė: „Gana pasakyti, jog, palyginti su vokiečiais, rusai yra mūsų išlaisvintojai“¹⁰. 1916 m. birželio mėn. J. Gabrio Lozanoje organizuotoje III Tautybių konferencijoje latvių delegacija nedalyvavo ir atsiuntė laišką, kuriame buvo rašoma, kad latviai nenori būti pavergti baltų baronų ir rusų reaktionierių, tačiau simpatizuoja rusų tautai. Į bet kokią Vokietijos remiamą sąjunginę su Lietuva valstybę latviai ir vėliau tvirtai nepanoro įeiti. Tam tikras atsakas į J. Šliūpo idėjas buvo 1917 m. liepos 21 d. „Dzimtenes Atbalsts“, latvių nacionaldemokratų partijos laikraštyje, paskelbtas Ernesto Blanco (Ernests Blanks) vedamasis „Lietuvos-Latvijos respublika“¹¹. Bet tuo metu jau aiškėjo, kad kur kas mažiau keblumų kelia nepriklausomos Latvijos sukūrimas. Tačiau net ir įsitvirtinus Lietuvos ir Latvijos savarankiškoms respublikoms, etnokultūrinės vienybės idėja nemirė. 1930 metais Rygoje susikūrė Latvių naciokratų partija. Vienas iš pagrindinių jos ideologų – Julius Bračas (Julius Bračs) – 1934 m. išleido knygą „No Aistu vēstures. Aistu politiskās vēstures meti no valsts izcelšanās līdz mūsu laikiem“ (Iš aisčių istorijos. Aisčių politinės istorijos metmenys nuo valstybės susidarymo iki mūsų laikų). Didesnė jos dalis yra istorinė, bet

šiek tiek vietos skiriama ir aktualiems klausimams. Pasisakydamas už lietuvių-latvių vienybę J. Bračas atmeta federacijos idėją ir siūlo vieningos valstybės ir tautos modelį, kuris remtųsi dvikalbyste. Tautos vardas – aisčiai, o valstybė – Aistija¹². Vienybės laidas – bendri pinigai, švietimas ir armija. Solidarumą pirmiausia turėtų ugdyti tautinė sąmonė. Naciokratų partija ir J. Bračas palaikė Lietuvą Vilniaus byloje ir siūlė nesudaryti jokių tarptautinės sąjungos sutarčių iki to laiko, kol nebus suvienyta Latvija ir Lietuva. J. Bračas kritikavo tarp latvių paplitusias skandinaviškos orientacijos nuostatas ir teigė, kad dėl to nukenčia latvių-lietuvių vienybę¹³. Net ir paties „baltų“ termino J. Bračas siūlė vengti – kaip vokiečių sugalvoto. Aišku, kad estų J. Bračas prie baltų, arba tiksliau – prie aisčių, nepriskyrė. Dar ir po Antrojo pasaulinio karo (1953 m.) Vakarų Vokietijoje buvo leidžiamas biuletenis „Aistija“ (Aistija), kur plačiai kalbėta apie bendros valstybės kūrimą. Jos bendroji sostinė galėtų būti – Šiauliai, kai Vilnius ir toliau liktų Lietuvos sostinė, o Ryga – Latvijos¹⁴.

Šalia etnokultūrinės baltų vienybės idėjos, susikūrus nepriklausomoms Lietuvos, Latvijos ir Estijos respublikoms, formavosi ir baltų valstybių federacijos idėja. Prie baltų čia buvo priskiriami ir estai. Didžiausias šios idėjos laimėjimas – 1934 m. sudaryta Baltijos Antantės sutartis.

III. Tarpinis Mykolo Römerio projektas

Mykolo Römerio giminė buvo kilusi iš Kuršo. Matyt, ir tai prisidėjo, kad M. Römeris neblogai išmanė latvių ir baltvokiečių santykius bei lietuvių intelektualų požiūrį į latvius. Savo 1915 m. rugpjūčio 12 d. memoriale M. Römeris rašė:

„Populiariausia ir mieliausia lietuviams būtų Lietuvos kombinacija su Latvija (Baltijos valstybė). Jai, o ne kuriai kitai lietuviui

*Latviški asmenvardžiai originalo rašyba pateikiami skliaustuose.

⁸A. Apinis, „J. Pulana Stāsts tās latviešu tautas“, *Latvijas Zinatņu Akademijas Vēstis*, 1966, nr. 7, lpp. 27.

⁹E. Blanks, *Latviešu tautiska kustība*, Rīga, 1921, lpp. 132.

¹⁰W. Sukiennicki, op. cit., p. 129.

¹¹E. Blanks, *Nacija un valsts*, Jelgava, 1926, lpp. 177.

¹²J. Bračas, *No Aistu vēstures: Aistu politiskās vēstures meti no valsts iz celšanās līdz mūsu laikiem*, Rīga, 1934, lpp. 206.

¹³Ibid., lpp. 180.

¹⁴V. Alantas, *Tauta istorijos vingiais*, Vilnius, 1922, p. 211.

atiduotų pirmenybę, bet tai yra labai abejotina, beveik kaip *deus ex machina*, kaip nepamatuojamas dalykas, kuriuo negalima remtis“¹⁵.

1916 m. M. Römeris rašo taip:

„Tik laisvos, sąmoningos ir aktyvios Lietuvos, Baltarusijos ir, Dieve duok, Latvijos tautos gali tapti siena ir atsvara prieš Rusiją, jeigu jos bus paremtos abipuse tarpusavio sąjunga, kaip ir kiekvienos iš jų sąjunga su Lenkija“¹⁶.

Lietuvių ir latvių vienybės M. Römeris iš anksto neatmetė, bet ją buvo linkęs suprasti ne kaip etnokultūrinę, o kaip pilietinę vienybę. Tokia pilietinė vienybė išivyrautų atkūrus istorinę LDK, į kurią įeitų Kuršas ir Latgala. Bet M. Römeris latvių atžvilgiu buvo nusiteikęs skeptiškai. Tokį nusiteikimą, matyt, lėmė tai, kad iki 1917 m. latvių politinė veikla iš tikrųjų buvo labai silpna, o ir 1917 m. ji plėtojosi ne Latvijoje, bet Rusijoje ir kitose užsienio šalyse. Šis M. Römeris projektas aptariamam požiūriui turėjo ir labai silpnų vietų. Kuršą ir Latgalą įjungus į atkuriamą LDK rastųsi keblumų dėl latviškosios Vidžemės dalies, kuri iki įjungimo į Rusiją priklausė Švedijai. Jeigu ji į LDK nebūtų įtraukta (istorinės teisės šiuo požiūriu nėra), latvių tauta suskaldoma. Bet kita vertus, negalima latviams, kaip tam tikrai išimčiai, taikyti ir apsisprendimo principo, nes tada griūna visa M. Römerio argumentacija už LDK atkūrimą kaip atsvara nacionalistų programai. Jeigu galima latviams, vadinasi, galima ir lietuviams. Mums nepavyko rasti duomenų, ar M. Römeris svarstė tokį klausimą. Iki 1917 m. jis paprasčiausiai nebuvo itin aktualus. Išėitį būtų galima rasti ir remiantis politinio žaidimo logika. Tarkim, atkurtoji LDK, Lenkijos padedama, paima į savo globą visą Latviją, o gal ir Estiją... Šioje vietoje dar tik norėtume atkreipti dėmesį, kad kaip tik ši problema galėjo padaryti prieštarinę M. Römerio valstybės teoriją, kurią jis norėjo pagrįsti ne visuomenės sutartimi, o valdžios ir teritorijos santykiu. Šiuo atveju būtų prarastas ryšys su liberaliąja demokratija (atvira visuomene). Be latvių sutikimo globa gali būti tik prievartinė. O sutikimas latvių atveju neturi istorinio valstybingumo atspalvio, vadinasi, yra ne kas kita kaip apsisprendimas. M. Römeris be reikalo nacionalizmą tapatino su sociokratija. Jo prigimtis yra kitokia.

Istorinės LDK atkūrimo planai žlugo, tačiau M. Römeris ir tada nenuleido rankų. Galima buvo vienyti prie Baltijos įsikūrusias šalis. Baltijos Antantė buvo vienas žingsnis į tą pusę. M. Römeris dalyvauja lietuvių ir latvių draugijų veikloje, 1935 m. skaito pranešimą I bendrame lietuvių,

latvių ir estų kongrese, kurį pats ir organizavo. Baltijos Antantę M. Römeris traktavo kaip lygiavertį partnerį sudarant sąjungą su Skandinavijos šalimis iš vienos pusės ir su Lenkija – iš kitos pusės. Per Baltijos Antantę Lietuva su Lenkija turėtų išspręsti Vilniaus konfliktą. Lenkija tada galėtų tapti jungiamąja grandimi tarp skandinavų-baltų šalių bloko ir Dunojaus regiono šalių¹⁷. 1936 m. M. Römeris skaitė paskaitas Stokholmo, Upsalos ir Lundo universitetuose Švedijoje. Užmegzti akademiniai ryšiai taip pat prisidėjo prie baltų vienybės. Mykolas Römeris po savo viešnagės Švedijoje sakęs:

„Po savo neseno lankymosi Švedijoje galiu su džiaugsmu konstatuoti, kad ten bendradarbiavimo su baltų šalimis idėja yra tvirtesnė, negu kad aš anksčiau maniau. Be to, sužinojau, kad bendros baltų-skandinavų praeities prisiminimas Švedijoje dar gyvas. Aš visada žavėjauisi kultūrinio ir politinio skandinavų ir baltų šalių suartėjimo šalininkais. Švedija ir Lietuva turi ekonominių panašumų, kuriais pasinaudojus galima pasiekti tarpusavio supratimą. Lankant švedų kaimą galima pagalvoti, kad esi prieškariniame lietuvių kaimo sodžiuje – čia nėra stambiosios žemėvaldos, vyrauja smulkūs ir vidutiniai ūkiai... Intelektualinį Lietuvos ir Švedijos bendradarbiavimą aš vertinu kaip svarbią pakopą į sukūrimą baltų-skandinavų kultūrinio bloko, kuris galėtų išaugti ir į politinę uniją. Žinoma, švediškos orientacijos aš nelaikau vieninteliu Lietuvos kultūrinio bendradarbiavimo užsienio šalimis tikslu“¹⁸.

¹⁵M. Römer, „Lietuva karo akivaizdoje (1915 08 12 d. memorialas)“, *Baltos lankos*, Vilnius, 1993, t. 3, p. 221.

¹⁶W. Sukiennicki, op. cit., vol. 2, p. 1007.

¹⁷V. Zinghaus, „Professor M. Römer'is. Rechtsgelehrter und Kulturpolitiker“, – V. Zinghaus, *Führende Köpfe der Baltischen Staaten*, Kaunas, 1938, S. 43.

¹⁸Ibid., S. 39–40.